

DEBATT

Folkloristiken och folkminnesarkiven

Hur står det till med folkminnesarkiven? Har traditionssamlingarna övergetts? Utifrån en kort historisk överblick över arkiven och deras relation till etnologisk-folkloristisk forskning vill jag här ta upp en diskussion om arkivens roll idag och i framtiden. Perspektivet är svenskt, även om paralleller säkerligen går att dra till situationen i många andra länder.¹

Till största delen är de svenska folkminnes-samlingarna produkter av 1900-talet. Från att ha varit något som engagerade en liten bildad elit kom en allt större del av den svenska be-folkningen efter sekelskiftet 1900 att intres-sera sig för bevarandet av folkets minnen. På ett decennium uppstod en rad arkiv med direkt syfte att tillvarata folklore: i Lund 1913, i Uppsala 1914 och i Göteborg 1919. Statliga medel avsattes för insamlingen och hundratu-sentals sidor uppteckningar om folkets tro, sed och dikt kunde införlivas i arkivens samlingar. Samtidigt intensifierades Nordiska museets insamlingsverksamhet.

Folkminnesarkivens verksamhet var nära förbunden med folkminnesforskningen som den bedrevs vid universiteten. Arkiven fungerade inte bara som ämnets ständigt växande faktabank utan också som en plantskola för nya generationers forskare (Skott 2008:14, Lilja 1996). Vid nämnda lärosäten hölls tidigt föreläsningar i folkminnesforskning, enligt dåtidens definition studiet av andlig kultur. I Uppsala var det dessutom möjligt att läsa folklivsforskning, en disciplin som även fanns representerad med en professur i Stockholm (Bringéus 1988, 2006:82–83,

2009, Ek-Nilsson 2009, Skott 2011). Under mellankrigstiden pågick otaliga diskussioner rörande frågan om de båda ämnena borde sam-manföras till ett ämne eller inte. Anhängarna av den förstnämnda ståndpunkten fick sin vilja igenom; i slutet av 1940-talet införlivades folkminnesforskningen i enhetsämnet folk-livsforskning. En rest av den forna uppdel-ningen fanns länge med i beteckningen på de olika professurerna. I Uppsala fick professu-ren i ”nordisk och jämförande folklivsforsk-ning” tillägget ”särskilt folkloristisk”, i Lund benämndes motsvarande professur ”särskilt etnologisk”. År 1972 ändrades ämnesbeteck-ningen på nytt, denna gång till ”etnologi, sär-skilt europeisk” (Bringéus 1988). Idag utgör ämnet i regel en del av en större institution. Av universiteten är det hittills bara i Göteborg som sammanslagningen gått än längre. Där tycks etnologin i sig vara på väg att bli en del av ett nytt enhetsämne tillsammans med barn- och ungdomskultur och kulturstudier.

Arkiven i Göteborg, Umeå och Uppsala ingår numera i den statliga myndigheten In-stitutet för språk och folkminnen. Nyligen separerades också arkivet i Lund organisa-toriskt från etnologiämnet, även om det alltjämt är en del av Lunds universitet. Visserligen är arkiven inte längre organisatoriskt sam-mankopplade med ämnet men banden mellan dem är fortfarande starka. Till exempel sker merparten av arkivens nyinsamling med tanke på samtida och framtida etnologisk forskning; en stor del av 2000-talets frågelistor är till-komna på direkt initiativ av enskilda etnologer

som är verksamma som forskare och lärare vid universiteten. Rekryteringen till folkminnesarkiven sker också främst bland etnologer. Samtliga nu anställda arkivarier har läst etnologi. Jag är den enda disputerade forskaren vid ett svenskt folkminnesarkiv som har min examen i ett annat ämne.

Kort sagt är materialet tillkommet i en etnologisk-folkloristisk kontext. Detta gäller såväl 1910- som 2010-talet. I det stora hela har arkiven också förändrats i takt med ämnet, även om det i praktiken har skett med en rejäl eftersläpning. Folkminnesarkivet i Lund bytte redan på 1940-talet namn till Folklivsarkivet. Arkiven i Göteborg, Umeå och Uppsala har visserligen kvar ”folkminnen” i sina namn men arbetar nu i mångt och mycket utifrån etnologiska perspektiv.

Få nutida etnologer, särskilt inte de yngre generationerna, tycks dock vara intresserade av arkivens äldre folkminnessamlingar. I synnerhet gäller detta material insamlat av mellankrigstidens folkminnesforskare, till exempel uppteckningar rörande sägner, sagor och andra former av folklig diktning. Även om enstaka texter ibland kan användas som ”illustrationer” är det få som på allvar närmar sig samlingarna. Under det senaste decenniet skulle jag vilja påstå att antalet större etnologiska studier med utgångspunkt i de äldre folkminnessamlingarna går att räkna på ena handens fingrar. Talande nog är studier *om* insamlingen vanligare än undersökningar *utifrån* materialet.

Som jag ser det finns det flera parallella förklaringar till utvecklingen. Synen på det äldre materialet och dess tillkomstprocesser utgör en delförklaring; samtidigt som arkiven stämplat som ”borgerliga projekt” har arkivsamlingarna mer eller mindre avfärdats som ensidigt tendensiösa, som traditionsforskarnas motbilder till en orolig samtid (Skott 2008:17–21). Än viktigare är dock ämnets förändring i stort och dess företrädares skarpa brott med ämneshistorien. Under det sena

1900-talet förändrades etnologin i Sverige från att ha varit ett historiskt orienterat ämne till att bli en samtidsinriktad kulturvetenskap. Idag är historiska perspektiv tämligen frånvarande i ämnet, liksom en stor del av disciplinens äldre forskningstraditioner. Flera äldre ämnesföreträdare har ifrågasatt det skarpa brottet, klyftan mellan den ”nya” och den ”gamla” etnologin beskrivs stundtals som avgrunds djup (se t.ex. Skott 2008:14–26). ”Tänk om arkeologerna slutade gräva och historikerna vände sig bort från de skriftliga källorna. Det är ju egentligen något motsvarande som skett bland de yngre etnologerna”, har Nils-Arvid Bringéus konstaterat (Bringéus 1993:216).

Samtidigt har arkiven, i mitt tycke, inte gjort tillräckligt för att anpassa verksamheten efter ämnets förändring och nya perspektiv. Talande är att möjligheterna att söka i de äldre samlingarna idag är ungefär desamma som på 1930-talet; registren är utvecklade för att underlätta mellankrigstidens folkminnesforskning, inte 2000-talets etnologi. Vidare är digitaliseringen av de omfattande samlingarna endast påbörjad – vill man ta del av samtliga äldre folkminnesuppteckningar om ett visst ämne måste man fortfarande på plats gå igenom samlingarna vid arkiven i Göteborg, Lund, Umeå och Uppsala samt helst också besöka Nordiska museet i Stockholm. Ett annat sätt att göra materialet mer attraktivt för nutida etnologer vore att koppla samman olika materialtyper, att kontextualisera uppteckningarna. Brevsamlingar och fältdagböcker, vilka idag är tämligen svåråtkomliga, kan till exempel innehålla ytterligare information om meddelarna och deras möten med folkminnesarkivens upptecknare, inställningen till det berättade och motiven för insamlingen. Idealt sett borde dessutom delar av samlingarna skrivas av och allra helst också därefter översättas. Många av dagens unga studenter har svårt att läsa de handskrivna uppteckningarna och från internationellt håll finns ett stort intresse för delar av samlingarna. Som för andra kultur-

organisationer är dock arkivens ekonomiska situation minst sagt ansträngd; i början av hösten 2013 fattades ett beslut att lägga ned Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM) och omlokalisera verksamheten.

Att dagens etnologer inte ägnar någon större uppmärksamhet åt de äldre folkminnesuppteckningarna innebär dock inte att samlingarna ligger oanvända och dammiga. Tomrummet har fyllts av såväl företrädare för andra discipliner som den intresserade allmänheten.

Som påpekats finns det idag inte några organisatoriska band mellan arkiven och universitetens etnologinstitutioner. Flertalet svenska folkminnesarkiv ingår idag i den statliga myndigheten Institutet för språk och folkminnen. Myndigheten förväntas arbeta mot både forskarvärlden och den intresserade allmänheten; ingenstans i Institutet för språk och folkminnens instruktioner nämns att arkiven särskilt ska rikta uppmärksamheten mot etnologer. På ett helt annat sätt än tidigare används samlingarna numera också av företrädare för hembygdsrörelsen, skolelever och allmänt intresserade. Förutom etnologer använder dessutom studenter och forskare från bland annat kulturvård, litteraturvetenskap och religionshistoria arkiven. På senare tid har också studenter från olika former av kulturarvsutbildningar hittat till samlingarna.

I sammanhanget bör dock historiker särskilt nämnas. Från att tidigare närmast ha betraktats som paria, i varje fall såväl ointressant som ovetenskapligt, tycks en omvärdering av det äldre folkminnesmaterialet sakta men säkert ske inom historieämnet. Möjligen har det tilltagande intresset för materialet sin grund i de diskussioner kring historisk antropologi som infördes i Sverige på 1980- och framför allt på 1990-talet, även om det främst är under 2000-talet som historiker på allvar närmat sig samlingarna. Bara i Göteborg skrivs numera årligen ett antal uppsatser utifrån arkivets

äldre material. De senaste åren har dessutom avhandlingar som Kristina Tegler Jerselius *Den stora häxdansen. Vidskepelse, väckelse och vetande i Gagnef, 1858* (2003), Monica Weikerts *I sjukdom och nöd. Offerkyrkoseden i Sverige från 1600-tal till 1800-tal* (2004) och Mikael Hälls *Skogsrået, näcken och djävulen. Erotiska naturväsen och demonisk sexualitet i 1600- och 1700-talens Sverige* (2013) publicerats; samtliga bygger bland annat sina analyser på äldre folkminnesmaterial eller rör ämnen som tidigare främst intresserat folklorister. Även jag disputerade i historia. Med min avhandling, *Folkets minnen. Traditionsinsamling i idé och praktik 1919–1964*, nyanserade jag föreställningar om det tidiga 1900-talets folkminnesinsamling som ett borgerligt politiskt projekt.

Att även andra har hittat till samlingarna bör givetvis, åtminstone ur arkivens perspektiv, inte ses som ett hot utan snarare som en möjlighet. Ibland ifrågasätts dock huruvida historiker verkligen har kunskapen och verktygen för att förstå materialet? Förstår de material av detta slag, texter som ofta inte innefattar ”fakta”? Tveklöst har de flesta historiker ytterst begränsade erfarenheter av att hantera både muntlighet och muntliga källor. Få av dem har dessutom gjort egna intervjuer, något som i mitt tycke är en klar fördel för förståelsen också av äldre uppteckningar. Kort sagt underlättas förståelsen för de äldre folkminnessamlingarna av att forskaren inte bara har en gedigen erfarenhet av eget fältarbete utan också har reflekterat kring sin egen roll däri.

Men man skulle lika gärna kunna vända på frågan: har dagens unga etnologer kunskap nog att förstå det äldre traditionsmaterialet? Är inte en ingående kunskap om det samhälle och den tid då folkloren var levande en nödvändighet för att förstå uppteckningarna? Och hur många av dem har tidigare erfarenhet av att arbeta med arkivmaterial? Det bör betonas att jag inte menar att dagens unga etnologer inte är kompetenta att använda samlingarna

utan snarare att representanter för olika discipliner har olika sorters problem att övervinna.

IBland har jag också fått frågor om hur det står till med folkloristiken i Sverige, antingen från företrädare för andra discipliner eller från forskare från andra länder. Emellanåt påstås till och med att det inte bedrivs folkloristisk forskning i Sverige. Jag brukar svara att det beror på vad man menar med folkloristik och var man letar efter den.

Inom etnologiämnet pågår alltjämt folkloristisk forskning; min känsla är snarast att intresset för ”folkloristiska” perspektiv och infallsvinklar har ökat under de senaste åren, till exempel rörande narrativitet och performance. Forskningen har följt etnologiämnets utveckling. Undersökningarna rör vår samtid, bygger till stor del på egna intervjuer och behandlar andra ämnen än tidigare. ”Folklorister studerar idag etnicitet, kön, klass, kropp, hälsa, familj, arbetsliv och institutioner, dvs. samma teman som etnologer och kunskapsmålet är i vid mening detsamma – att bidra till och att förklara och förstå samhället”, som Inger Lövkrona (2013:2:125) konstaterar i *RIG – kulturhistorisk tidskrift*.

Söker man däremot efter en annan typ av folkloristik, till exempel problem, ämnesområden och tidsperioder som sysselsatte äldre forskare som Hilding Celander, Gunnar Granberg, Martin P:n Nilsson, Dag Strömbäck, Bengt R. Jonsson, Anna Birgitta Rooth eller till och med Carl Wilhelm von Sydow kan man dock även med fördel leta utanför etnologiämnet, bland företrädare för andra discipliner. Studier som åtminstone tidigare skulle kunna ha producerats inom ämnen som folkminnes- eller folklivsforskning finner man idag lika gärna inom discipliner som historia, litteraturvetenskap, nordiska språk eller religionshistoria. Samtidigt är detta inget nytt – folkloristiken i Sverige har snarare alltid mer haft karaktären av en mångdisciplinär forskningsinriktning än av ett eget självständigt ämne. Talande är att flera

av ovannämnda forskare hade sin bakgrund i och även var verksamma inom andra discipliner (Hellspong & Skott 2010; jfr Rogan & Eriksen 2013).

För framtiden tror jag att det är av stor betydelse för arkiven att inte bara fortsätta utan också fördjupa samarbetet med etnologiämnet. Nyinsamlingen kan med fördel knytas ännu tydligare till pågående forskning samtidigt som det borde vara mer en regel än ett undantag att intervjuer gjorda av studenter och forskare införlivas i arkivens samlingar efter avslutade projekt – detta gäller både projekt av ”etnologisk” och ”folkloristisk” karaktär. Samtidigt är det min uppfattning att såväl arkiven som etnologiämnet skulle ha mycket att vinna på att försöka intressera yngre studenter för de äldre folkminnessamlingarna; för båda parter vore det djupt olyckligt om framtida generationers etnologer skulle sakna kunskapen i och erfarenheten av att hantera materialet.

Ett utbrett intresse för folklore i äldre tiders Sverige är dock knappast att vänta inom etnologiämnet, åtminstone inte under de närmaste decennierna. För arkivens del tror jag därför att det, förutom att försöka stärka den egna forskningsverksamheten, är viktigt att utöka samarbetet med forskningsmiljöer också inom andra discipliner, vilka ställer andra frågor och undersöker samlingarna ur andra perspektiv än vad som sker inom dagens etnologiämne. Som jag ser det är huvudsaken inte vem som använder folkminnesarkivens samlingar, utan *att* de används för att öka vår kunskap om olika aspekter av såväl det förflutna som samtiden.

*Fredrik Skott, docent och forskningsarkivarie
Institutet för språk och folkminnen, Göteborg*

Noter

- 1 Debattartikeln bygger på ett tidigare engelskspråkigt inlägg, publicerat i *ARV. Nordic Yearbook of Folklore* under rubriken ”Why Should Folklore Students Study ’Dead’ Legends?” (Gunnell et al. 2013:197 ff.).

Litteratur

- Bringéus, Nils-Arvid 1988: Lärostolen och ämnesbeteckningen. *Folklivsarkivet i Lund 1913–1988*. Red. Nils-Arvid Bringéus. Lund: Lunds universitet (Skrifter från Folklivsarkivet i Lund 26).
- Bringéus, Nils-Arvid 1993: Den etnologiska kåltäppan. I: Lena Gerholm (red.). *Etnologiska visioner*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Bringéus, Nils-Arvid 2006: *Carl Wilhelm von Sydow som folklorist*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 94).
- Bringéus, Nils-Arvid 2009: Etnologiämnets tillkomst och examensrätt. *RIG – Kulturhistorisk tidskrift* 2/2009. S. 79–88.
- Ek-Nilsson, Katarina 2009: Folkminnen och dialekter och deras västgötske pionjär. *Westrogothica* XXV.
- Gunnell, Terry et al. 2013: Why Should Folklore Students Study 'Dead' Legends? *Arv. Nordic Yearbook of Folklore*.
- Hellspong, Mats & Skott, Fredrik (red.) 2010: *Svenska etnologer och folklorister*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 109).
- Häll, Mikael 2013: *Skogsrået, näcken och djävulen. Erotiska naturväsen och demonisk sexualitet i 1600- och 1700-talens Sverige*. Stockholm: Malört förlag.
- Lilja, Agneta 1996: *Föreställningen om den ideala uppteckningen. En studie av idé och praktik vid traditionssamlade arkiv – ett exempel från Uppsala 1914–1945*. Uppsala: Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala (Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala B:22).
- Lövkrona, Inger 2013: Rec. av Folkloristikens aktuella utmaningar. *RIG – Kulturhistorisk tidskrift* 2/2013. S. 119–125.
- Rogan, Bjarne & Eriksen, Anne (red.) 2013: *Etnologi og folkloristikk. En fagkritisk biografi om norsk kulturhistorie*. Oslo: Novus forlag.
- Skott, Fredrik 2008: *Folkets minnen. Traditionsinsamling i idé och praktik 1919–1964*. Göteborg: Institutet för språk och folkminnen samt Göteborgs universitet (Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg 53).
- Skott, Fredrik 2011: Folkminnesforskning – Göteborgs högskola. *Ljusgården*. S. 41–43.
- Tegler Jerselius, Kristina 2003: *Den stora häxdansen. Vidskepelse, väckelse och vetande i Gagnef 1858*. Uppsala: Uppsala universitet (Studia Historica Upsaliensa 209).
- Weikert, Monica 2004: *I sjukdom och nöd. Offerkyrkoseden i Sverige från 1600-tal till 1800-tal*. Göteborg: Göteborgs universitet (Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg 38).